

تأثیرپذیری اروپا از اندیشه‌های نظامی

امیراسماعیل آذر^۱

مهناز نجفی^۲

چکیده

خاورشناسان اروپا از اواسط سده هفدهم میلادی به آثار نظامی توجه کردند و کوشیدند شرح زندگی و برگزیده آثارش را به دست خوانندگان اروپایی بسپارند. این کار به وسیله داربلو فرانسوی آغاز شد و در اوایل سده نوزدهم میلادی توسط هامر پورگشتال تکامل یافت. در سال ۱۷۱۰ فرانسوا پتی دولاکروا داستان «توران دخت» از منظومه هفت پیکر نظامی را از فارسی به فرانسوی ترجمه کرد. همین ترجمه زمینه‌ساز آثار گوتزی، شیلر و پوچینی قرار گرفت. در سال ۱۷۸۶ در کلکته کتابی با عنوان *سفرینه آسیایی* به چاپ رسید که ترجمه بیست حکایت از مخزن الاسرار نظامی را نیز شامل می‌شد. این ترجمه توسط سر ویلیام جونز، نخستین معرّف نظامی به انگلیسی صورت گرفت. و نخستین شناخت آلمان از نظامی به سال ۱۸۰۹ بازمی‌گردد. در این سال هامر پورگشتال نمایشنامه‌ای در دو جلد با نام شیرین نگاشت که بر مبنای خسرو و شیرین نظامی نوشته شده بود. بدین ترتیب در قرن نوزدهم جنبشی در ترجمه آثار نظامی پدید آمد و منظومه‌های نظامی به اروپاییان معرفی شد و به تبع آن آثار نظامی منبع الهام برخی از شاعران، نمایشنامه‌نویسان و موسیقی‌دانان اروپایی قرار گرفت و آثار متنوعی به اقتباس از منظومه‌های نظامی پدید آمد.

کلیدواژه‌ها: آثار نظامی، ترجمه، اقتباس، ادبیات اروپا

دوره یازدهم، شماره ۱۵، پاییز و زمستان ۱۳۹۴

۱. دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات

drazar.ir@gmail.com

۲. کارشناس ارشد دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات

Fdazimi@yahoo.com

مقدمه

اگرچه ایران‌شناسی در اروپا با مطالعات ادبی آغاز نگردید ولی پس از مدتی زمینه‌های ادبی فراهم آمد و به تبع آن ترجمه و اقتباس از آثار ادب فارسی صورت پذیرفت. خاورشناسان از قرن شانزدهم به بعد درباره خیام، سعدی، فردوسی و حافظ به تحقیق پرداختند. در صورتی که بیشترین تحقیقات پیرامون ترجمه آثار نظامی در قرن نوزدهم میلادی صورت پذیرفت. با این وجود، تأثیر منظومه‌های نظامی بر شاعران، نویسندگان و بر هنر اروپا غیرقابل انکار است. در کشور فرانسه خاورشناسانی چون آلاکون دوویل‌مورن، یان ریپکا، هانری ماسه، کلر کپلر، شارل هانری دوفوشه کور، فرانسیس ریشار و ایزابل دوگاستین؛ در انگلیس ویلیام جونز، فرانسیس گلاوین، جیمز آتکینسون، بلاند، کاستلو، ویلسون؛ و در آلمان هامر، باخر، اته، روکرت، هلموت ریتز و گلپکه تلاش‌های ارزنده‌ای را به انجام رساندند و علاوه بر ترجمه، گاه مضمون آثارش را الهام گرفتند.

با وجود این هنوز پژوهشی جامع، کامل و قانع‌کننده در خصوص نظامی و آثارش در اروپا صورت نگرفته است. به همین دلیل در مسیر پژوهش به دلیل بررسی در آن سوی مرزها، گاه با مشکل‌هایی از قبیل محدودیت و پراکندگی منابع مواجه بودیم با این حال تلاش گردید ترجمه‌های آثار نظامی و جایگاه او در اروپا، در همه آثار به دست آمده فیش برداری، و در مسیر تحقیق قرار گیرند. اینکه آثار نظامی چگونه به اروپا راه یافت و تا کجا مورد توجه نویسندگان و شاعران قرار گرفت مسئله اصلی تحقیق است. ولی سؤال تحقیق این است که اروپا چگونه تحت تأثیر آثار نظامی قرار گرفت. نیز کدام یک از آثارش بیشتر تأثیربخش بود و اولین کشوری که افتخار پیدا کرد با این شاعر ایرانی آشنا شود چه کشوری بود؟

پیشینه تحقیق

در مورد نظامی در سال ۱۳۳۸ مرحوم سعید نفیسی سه صفحه پیرامون بعضی از ترجمه‌های آثار نظامی در اروپا نوشته که کلیه اطلاعات فاقد تاریخ و یا مأخذ است. دیگر شجاع الدین شفا، علی اکبر شهابی، ابوالقاسم طاهری و کوکب صفاری به صورت پراکنده و جزئی به نظامی و آثارش در اروپا اشاره داشته‌اند. نیز ابوالقاسم رادفر در کتاب شناسی نظامی گنجوی به این مهم پرداخته است.

نیز سخنرانی و آثار پراکنده‌ای به انگلیسی منتشر گردیده از جمله موارد زیر
1-Lecture delivered in Ganja Azerbaiejan on 3 May 2013 at Nizami Ganjavi international center Recorded at the bibiotheca Alexanderia Egypt on 25 may 2013, by Ismail Sergeldin.

2-“Elements of Folklore as vehicles in the works of Nizami Ganjavi,”
International Research Journal of applied and Basic sicence. WWW.
Iryabs.com.IssN-838K/Vol, 4(8)2264-2271.

با وجود این هنوز پژوهشی جامع، و قانع‌کننده در خصوص نظامی و آثارش در اروپا صورت نگرفته است.

نظامی در اروپا

در میان کشورهای اروپائی اولین کشوری که افتخار آشنایی با تفکر نظامی را پیدا کرد، کشور فرانسه بود. بنابراین از نظر جغرافیایی نخست نظامی را در فرانسه بررسی می‌کنیم.

نظامی در فرانسه

فرانسویان حدود چهارصد سال پیش با فرهنگ و ادب ایران آشنا شدند. (حدیدی، ۱۳۷۳: ۴۹۳)؛ در حقیقت سیاحان، اولین ناشران ادبیات ایران در اروپا بودند. آنان با ترجمه قطعاتی از شاهکارهای ادبیات و ارائه تصاویری (Imagology) از ایران سبب شدند تا اروپاییان به ترجمه آثار ایرانی از جمله نظامی بپردازند به این ترتیب افق‌های نوینی به روی آنان گشوده شد.

اواسط سده هفدهم میلادی توجه خاورشناسان به نظامی جلب شد. آنان در این دوره کوشیدند تا شرح زندگی و برگزیده آثار او را به دست خوانندگان اروپایی بسپارند. نخست این کار به وسیله د.اربتلو (D’Herbelot,Barthelemy 1625-1695) فرانسوی آغاز شد و در اوایل سده نوزدهم میلادی، به دست‌های پورگشتال (Hammer,Purystall.J.F. 1774-1856) تکامل یافت (م صدیق، ۱۳۷۸- ۱۱۲-۱۱۳).

در سال ۱۷۱۲- ۱۷۱۰ فرانسوا پتی دولاکروا (Petis de Lacroix 1653-1713) داستان توران دخت (Turandokht) از منظومه هفت پیکر را از فارسی به فرانسوی

ترجمه کرد^۱. همین ترجمه زمینه‌ساز آثار گوتزی (Carlos Gozzi 1720-1806)، شیلر (FRIEDRICH Schiller 1759-1805) و پوچینی (Giacomo Puccini 1858-1924) قرار گرفت (بری، ۱۳۸۵: ۲۴). به محض آشنایی جامعه فرانسوی‌زبان با نظامی، چندین ترجمه از منظومه‌های وی انجام پذیرفت و مترجمان فرانسوی در زمینه ترجمه آثار نظامی فعال شدند.

مترجمان نظامی در فرانسه

۱- نخستین ترجمه نظامی به زبان فرانسه توسط کارموی (Francois-Bernard Char-moy 1793-1869) صورت گرفت. وی در سال ۱۸۲۹ بخشی از اسکندرنامه نظامی را به زبان فرانسوی ترجمه و در سن پترزبورگ منتشر کرد^۲ (شفا، ۱۳۳۲: ۲۰).

۲- آلاکون دو ویلمورن (A.Lacoin de Villemorin 1844-1912) نویسنده فرانسوی در سال ۱۸۹۷ کتابی را با نام باغ کامیابی‌ها با همکاری دکتر خلیل خان (مرحوم اعلم الدوله ثقفی) شامل هفت داستان به زبان فرانسوی در پاریس منتشر کرد که مضمون داستان‌های چهارم و پنجم آن را از هفت پیکر نظامی و مضامین داستان ششم و هفتم آن را از هشت بهشت امیر خسرو دهلوی و داستان اول و سوم را از هفت منظر جامی‌گرفته بود (نفیسی، ۱۳۳۸: ۱۴۱).

۳- مارتین تئودور هوتسما (M.Th.Houtsma 1851-1943) خاورشناس و محقق هلندی، در سال ۱۹۲۱ منتخبی از اشعار خمسه نظامی را با عنوان فارسی «خلاصه خمسه نظامی» و عنوان فرانسه «منتخب اشعار مأخوذ از خمسه نظامی» (Choix de vers de la Khamsa de Nizami) به زبان فرانسوی در لیدن به چاپ رساند^۳ (نفیسی، ۱۳۳۸: ۱۴۰).

همچنین مقاله‌ای را با عنوان «نکاتی چند درباره دیوان نظامی» در یادنامه‌ای به ادوارد براون (Edward Granville Brown 1862-1926) به نگارش درآورد که در سال ۱۹۲۲ در کمبریج انتشار یافت (بدوی، ۱۳۷۷: ۷۱۹).

۱. نظامی نامی برشاهدخت خود نمی‌نهد و بعدها در اقتباسی به نثر فارسی، شاخدهت او توراندخت نامیده می‌شود.

2. CHARMOY (F.B.). Expedition d'Alexandre le Grand contre les Russes extrait de l'Alexandreide ou Iskender-Name de Nizamy. Traduit... Par Louis Spitznagel ... Traduction entiere ment refondue. Saint-Peters bourg, 1829, in-8°.

3. NIZAMI. Choix de vers tires de Khamsa par M.Th.Houtsma Leyden, 1921 (en Persan).

۴- یان ریپکا (Jan Rypka 1886-1968) خاورشناس دانشمند و نویسنده معروف چکسلواکی مطالعات گسترده‌ای در ادبیات فارسی به انجام رسانده است. وی چندین مقاله در زمینه آثار نظامی به زبان چکسلواکی آن روزگار به نگارش درآورد. ریپکا در سال ۱۹۳۴ هفت پیکر نظامی را خلاصه و با نام «هفت شاهزاده خانم نظامی» به زبان فرانسوی ترجمه کرد (شهابی، ۱۳۳۷: ۱۲). نیز ریپکا هفت پیکر را با همراهی هلموت ریتز (Helmut Ritter 1892-1971) مستشرق آلمانی، از روی نسخ قدیمی و نفیسی که در کتابخانه‌های پاریس، آکسفورد، برلین، استامبول، پراگ و وین وجود داشت تصحیح و مقابله دقیق کردند و در سال ۱۹۳۴ در استامبول به چاپ رساندند. این نسخه از صحیح‌ترین نسخ چاپی هفت پیکر است^۱ (همان، ۸).

۵- وراکو بیچکوا (Vera Kubickova) در سال ۱۹۵۱ «هفت شاهزاده خانم» نظامی را در مجموعه «روح ایران» در پاریس به چاپ رساند (رادفر، ۱۳۷۱: ۳۳۰).

۶- هانری ماسه (Henri, Masse 1886-1969) خاورشناس فرانسوی، در سال ۱۹۷۰ ترجمه‌ای از داستان خسرو و شیرین نظامی را به زبان فرانسوی در پاریس منتشر نمود^۲ (رادفر، ۱۳۷۱: ۳۲۶).

ماسه معتقدست با آنکه نظامی در سرودن این اثر «مطالبی را از ویس و رامین گرفته، اما توانسته است در خسرو و شیرین به گونه‌ای مبتکرانه و مناسب بار عاشقانه و غنایی را با مضمون حماسی پیوند دهد» (عدل، ۱۳۸۷: ۱۴).

۷- شارل هانری دوفوشه کور (-Charles – Henri de Fouche Cour 1925). بنیانگذار نشریه «چکیده‌های ایران‌شناسی» (Abstracta Iranica). در سال ۱۹۷۸ در زمینه ادبیات فارسی قرون وسطی، خصوصاً درباره نظامی چند مقاله دارد (امیری، ۱۳۷۶: ۳۰۸). یکی با عنوان «نقش زن در سیاست، در منظومه اشعار نظامی گنجوی» و دیگری «داستان معراج در آثار نظامی». (The story of the Ascension (Mi'raj) in Nizami's work). فوشه کور در این مقاله روایت هفت پیکر را تحلیل و با دیگر روایات داستان معراج که در آثار دیگر نظامی آمده، مقایسه می‌کند (چکیده‌های ایران‌شناسی، ۱۳۸۵: ۲۵۶). او معتقدست که

1. Nizami Ganjavi, 1141-1203, Heft Peiker. Ein romantisches epos. Hrsg. von H.Ritter und J.Rypka, Praha Orientalni Ustav. etc., 1934. [Ceskoslovensky ustav orientalni v Praze. Monografie Archivu Orientalnihe ... Vol. III]; (Les sept princesses de Nizhami), Melanges L'Ame de l'Iran 99-125.

2. Le Roman des chosroes et chirin French Translation by Henri Masse. Paris Maisonneuve et Larose (Persian Heritago Series no.2.).1970.

از میان روایات پنج‌گانه معراج که نظامی در منظومه‌های خود آورده، روایت هفت پیکر از هر آنچه سنت دیرینه معراج به شاعر تلقین کرده، از حیث بیان، پرفوت‌تر است (هانری دوفوشه کور، ۱۳۷۰ ۱۷۱).

۸- جمشید مرتضوی موفق شد در کشور فرانسه به انجام چند ترجمه مهم از جمله ترجمه مخزن الاسرار نظامی همت بگمارد. او در سال ۱۹۸۷ ترجمه مخزن الاسرار نظامی را که براساس چاپ وحید دستگردی صورت گرفته بود به زبان فرانسوی ترجمه و در پاریس منتشر ساخت^۱ (بی‌نا، ۱۳۶۸ ۱۴۸).

۹- کلر کپلر (Clair Kappler 1822) خاورشناس فرانسوی در سال ۱۹۹۴ مقاله‌ای با عنوان «طلب معنی و فرآیند کیمیاگری تحول از راه معرفت در هفت پیکر نظامی»^۲ را به چاپ رساند. در این مقاله مثنوی هفت پیکر در ساختار خود با عنوان داستان آیین شناخت و معرفت بررسی شده است (چکیده‌های ایران‌شناسی، ۱۳۸۰ ۳۶۳).

مقاله دیگر او با عنوان «اسکندر کبیر در ادبیات کلاسیک فارسی»^۳ «مقاله‌ای است تحلیلی و تلفیقی در مورد سرنوشت ادبی اسطوره اسکندر در آثار نظامی و فردوسی، با ذکر منابع متعددی از تحقیقات مختلف درباره این موضوع. ویژگی فشرده و متراکم مقاله بیانگر این مطلب است که مؤلف از دیرباز شناخت و آگاهی کاملی از نظامی دارد. روش تحقیق مؤلف چه از نظر رویکرد و چه از نظر نوشتار و سبک، ماهیتی کاملاً ادبی دارد و شامل تفسیرهای دقیقی از متون و برداشتی نمادین از کنش حماسی اسکندر است آن طوری که در آثار دو شاعر نامی فارسی زبان متجلی می‌گردد» (هانری دوفوشه کور، ۱۳۷۷-۱۳۷۶ ۳۶۲).

۱۰- فرانسیس ریشار (Francis Richard 1821-1890) ایران‌شناس و نسخه‌پژوه برجسته فرانسوی و مدیر بخش هنر اسلامی‌موزه لوور پاریس در سال ۱۹۹۵ به انتشار و معرفی یک نسخه خطی هنری با صفحات نقاشی شده از خمسه نظامی اقدام کرد. این اثر که متعلق به سده هفدهم میلادی است در کتابخانه ملی فرانسه نگهداری می‌شود

1. Nezami de Gandjeh-Le tresor des secrets. Traduit du persan par Djamchid Mortazavi. Paris, Desclée de Brouver, 1987, pp.191.

2. KAPPLER, Claire. (la quete du sens comme processus alchimique transmutation par la connaissance dans les Haft peykar de Nezami). Journal of Turkish studies, 18 (1994), pp.137-147, Harvard univ. Press, Festschrift Annemarie Schimmel, Eva Maria Subtelny, ed.

3. KAPPLER, Claire. »Alexander le Grand en Litterature persane classique est-il devenu un mythe? « Luqman 14,2 (printemps-ete 1998). pp.17-31.

(ریشار، ۱۳۸۴، ۷۷).

۱۱- ایزابل دوگاستین (Isabelle de Gastines) در سال ۲۰۰۰ هفت پیکر نظامی را از فارسی به زبان فرانسوی ترجمه کرد^۱ (چکیده‌های ایران‌شناسی، ۱۳۸۲، ۱۸۳).
در بین مترجمین آثار نظامی، شخصیت‌هایی هستند که نظامی را یا نمایش‌نامه‌نویس معرفی کرده‌اند و یا شاعری که می‌توان از آثارش برای کارهای نمایشی بهره برد.
۱۲- مایکل بری (1948- Michae Barry...) مستشرق آمریکایی، در سال ۱۹۹۴ همراه با دو عکاس مشهور فرانسوی، سابرینا (Sabrina) و رولان می‌شو (Roland Miccco) اقدام به انتشار کتاب کاشی‌های آبی نمود. این کتاب که در سال ۱۹۹۷ جایزه آکادمی فرانسه را از آن خود ساخت «گسترده‌ترین جمع‌بندی از معماری شکوه‌مند مناره‌ها و گنبد‌های آسیای میانه را به دست می‌دهد. این اثر همچنین نخستین یورش پیروزمندانه بری به قلعهٔ تسخیرناپذیر شعر نظامی، به منظور ترجمه و تفسیر آن شمرده می‌شود.» او معتقدست درک مینیاتور ایرانی بدون خواندن و فهمیدن هفت پیکر ناممکن است. بری در سال ۲۰۰۰ متن کامل هفت پیکر را از فارسی به زبان فرانسوی برگرداند که همراه با شرح و تفسیر او بر این اثر توسط نشر گالیمار (Galimard) در پاریس منتشر شد^۲ (بری، ۱۳۸۵، ۱۰). از محاسن اثر بری آشنایی کامل به زبان فرانسوی است، به گونه‌ای که از این طریق توانسته در شناخت نظامی تأثیر داشته باشد.
مایکل بری علاوه بر آن به «همگرایی‌های میان شعر نظامی و نوشته‌های شکسپیر (W, Shakespeare 1564-1616) اعتقاد دارد» (همان ۱۹).

نظامی در نمایشنامه‌های فرانسوی

اگرچه مضامین و افسانه‌های ایرانی تاکنون بارها موضوع آثاری در موسیقی و نمایشنامه‌های اروپایی قرار گرفته، اما حکمت و فضای جاودانگی آثار نظامی، الهامات و اقتباس‌های هنری خاصی را در فرانسه به دنبال داشته است.

باله پری (laperi) ساخته پل دوکا (paul Dukas 1865-1935) آهنگساز فرانسوی،

1. NEZAMI GANJAVI Le sept portraits (Haft peykar) Traduit du persan par Isabelle de Gastines. Post face de Christian Jambet (pp.341-360), paris, fayard, 2000,375 p.

2. NEZAMI GANJAVI. Le pavillon des sept princesses. Traduit du presente et annote par Michael Barry, Gallimard, 2000, 871 p., 43? repro. Coll. Connaissance de l'Orient, serie persane.

اثری ارزنده و استوار است که مضمون یک افسانه ایرانی را توصیف می‌کند. البته مأخذ اصلی دوکا به درستی مشخص نیست. زیرا مضمون این داستان در میان افسانه‌های ایرانی نظایر متعدد دارد. ولی به احتمال قوی مضمون برگرفته از اسکندرنامه نظامی است. دوکا در نوشتن اثرش، تمام تلاش خود را در بهره‌گیری از رنگ و ریزه‌کاری‌های شرقی و ایرانی به‌کار برده است (بی‌نا، ۱۳۳۸، ۴-۱).

مصطفی عدل از اهالی تبریز که با آثار کلاسیک فرانسه، به‌خصوص نوشته‌ها و نمایشنامه‌های کرنی (pierre cornille 1606-1684) و راسین (Jean Racin 1693-1699) مأنوس بود، در صدد برآمد تا خسرو و شیرین نظامی را که آن زمان به فرانسوی ترجمه نشده بود به فرانسه‌زبانان معرفی کند. روایت «خسرو و شیرین» او اقتباسی از اثر نظامی است که همانند یک درام تاریخی در پنج پرده تدوین شده است. عدل در برگردان این اثر نه تنها به داستان وفادار ماند بلکه توانست با کاربرد موفق عروض دوازده هجایی، تراژدی عاشقانه «خسرو و شیرین» را به زبان فرانسوی بازسازی کند. در واقع نمایشنامه مصطفی عدل تجلیل پرشور از نظامی و گفتگوی میان فرهنگ‌هاست (عدل، ۱۳۸۷، ۲۳-۲۰).

مستشرقین نه تنها در کشور فرانسه بلکه در کشورهای دیگر از جمله انگلیس توانستند منشاء ترجمه آثار چشم‌گیری از نظامی باشند.

نظامی در انگلیس

نخستین شناخت انگلیسی‌ها از نظامی به سال ۱۷۸۶ برمی‌گردد. در این سال در کلکته کتابی با عنوان سفینه آسیایی (Asiatick Miscellanj) به چاپ رسید که شامل منتخب ادبیات ایران و نزدیک بیست حکایت از مخزن الاسرار نظامی بود (نفیسی، ۱۳۳۸، ۱۳۹-۱۳۸). غیر از آثار یاد شده زحمات مترجمان انگلیسی برای معرفی نظامی کارگر افتاد و اصحاب هنر و دانش از طریق ترجمه‌ها با آثار و افکار نظامی آشنا شدند.

مترجمان نظامی در انگلیس

۱- سر ویلیام جونز (Sir William Jones 1749-1794) نخستین کسی است که در انگلستان از نظامی سخن به میان آورد. جونز بیست حکایت یا افسانه از مخزن الاسرار را با عنوان «اطلاع بر حکایت‌ها و افسانه‌های نظامی» (An advertisement to the tales)

and Fables of Nizami) ترجمه کرد، و گام بسیار بلندی در شناساندن شاعران ایرانی از جمله نظامی برداشت. شاید اگر وی نمی‌بود هیچ‌گاه نظامی و آثارش به انگلستان راه نمی‌یافت و بسیاری آثار دیگر که با الهام از وی نقش بسته است به آفرینش در نمی‌آمد. یکی از اقتباس‌های جունز قصه «هفت چشمه» (The seven fountains) است که خود اقرار می‌کند که نام این قصه را از «هفت پیکر» نظامی اقتباس کرده است. لیکن حکایت شباهت‌هایی با اولین قصه «هفت پیکر» یعنی داستان «گنبد سیاه» دارد (صفاری، ۱۳۵۷: ۱۱۱). او در سال ۱۷۸۸ لیلی و مجنون نظامی را در کلکته به چاپ رساند که آخرین تلاش وی به حساب می‌آید. نیز افزون بر آن بخش‌هایی از اشعار خمسه نظامی را به زیور ترجمه آراست. ۱. جونز در میان شاعران ایرانی برای نظامی اهمیت ویژه‌ای قائل بود. چنان‌که در این باره می‌نگارد «هرچند نظامی در روانی سخن از فردوسی، در تنوع مطالب و زنده‌دلی از مولوی و در لطافت کلام و سادگی از سعدی پیشی نمی‌جوید اما در تخیل شاعرانه و کنایات و استعارات زیبا از همه شاعران ایران برتر است» (طاهری، ۱۳۵۲: ۵۵).

نویسندگان انگلیسی تنها به ترجمه منابع شرقی بسنده نکردند بلکه الهام بخش آنان در آفرینش آثارشان بوده‌اند.

۲- اسحق دیسرائیلی (Issac Disraeli 1766-1848) جزو اولین کسانی بود که در صدق اقتباس از لیلی و مجنون نظامی برآمد. در حقیقت ویلیام اوسلی (Sir William Ouseley 1767-1842) مترجم کتاب بختیارنامه در سال ۱۸۰۱ م توجه دیسرائیلی را به این داستان جلب کرد (صفاری، ۱۳۵۷: ۱۸۶).

۳- در سال ۱۸۱۵ غلامحسین خان منشی به خواهش چند صاحب‌منصب انگلیسی ترجمه‌ی منثور از خسرو و شیرین نظامی را به انجام رساند که نسخه آن در لندن موجود است. اما مدارکی مبنی بر انتشار این اثر در دست نیست. اگر این ترجمه به چاپ هم رسیده باشد، اکنون در دسترس نیست (حمیدیان، ۱۳۷۸: ۶۵).

۴- نخستین کوشش ثمربخش برای ترجمه بخشی از خمسه نظامی توسط جیمز آتکینسون (James Atkinson 1780-1852) در انگلستان صورت گرفت. او در سال ۱۸۳۶ لیلی و مجنون نظامی را با عنوان «شعری از اصل فارسی نظامی»^۲ به شعر

1. «Tales and fables by Nizami», The works of sir William Jones, vol.4, London 1807, 381-432.

2. Atkinson, James, Laili Majnun, a poem from the original Persian of Nizami.

London oriental Translation fund, 1836. (2nd ed. 1894, Indian reprint 1915. Also reissued

انگلیسی ترجمه کرد (طاهری، ۱۳۵۲، ۳۹۴). این ترجمه نخستین ترجمه لیلی و مجنون به یک زبان اروپایی است و شناخت جامعه انگلیسی زبان به طور اخص و اروپا به طور اعم از نظامی و لیلی و مجنون از طریق همین ترجمه آتکینسون صورت گرفت (طیب، ۱۳۷۲، ۴۳۹). «آتکینسون همسازی قافیه، وزن و سبک شعر نظامی را با روح داستانش احساس کرده و آگاهانه سعی در ارائه هرچه بیشتر آن در شعر انگلیسی نموده است» (همان ۴۴۴). با توجه به قافیه پردازی، ترجمه آتکینسون را می توان یکی از شاهکارهای ترجمه شعر انگلیسی به حساب آورد. با وجود آنکه معمولاً در شعر انگلیسی نظام قافیه ای مثنوی وجود ندارد ولی آتکینسون تمام تلاش خود را به کار بست تا در ترجمه این اثر از نظام قافیه ای مثنوی فارسی پیروی نماید (همان ۴۴۲).

یکی از زیباترین بخش های ترجمه آتکینسون، ترجمه قسمتی است که با بیت زیر آغاز می شود.

مجنون چو ندید روی لیلی از هر مژده ای گشاد سیلی

«But, oh, when separating came,
more brightly glow. his ardent flame;
His bosom heaved with groans and sighs,
Tears ever gushing from his eyes;»

(همان - ۴۵۶-۴۵۵)

۵- هشت سال پس از ترجمه موفق لیلی و مجنون توسط آتکینسون، مخزن الاسرار، توسط بلاند (Nathaniel Bland 1803-1865) خاورشناس انگلیسی در سال ۱۸۴۴ به چاپ رسید^۲ (طاهری، ۱۳۵۲، ۳۹۵-۳۹۴). به نظر می رسد که بلاند برای ترجمه این اثر با نسخه قدیمی و مرغوب کتابخانه اداره هندوستان آشنا بوده است. او ضمن تفسیر جامع، دورنمایی از زندگی نظامی و ارزش منظومه ها، معانی صوری و مجازی تعبیر نظامی و

in love stories of the East, ed. L. Cranmer-Byng, 1905).

۱. نزدیک ترین نظام قافیه ای به مثنوی فارسی، نظام DC DC BA BA است. آتکینسون شعر خود را به صورت CC BB AA ارائه نموده و توانسته چیزی نزدیک به موسیقی قافیه های مثنوی ایجاد نماید.

3. Makhzan ul Asrar. The treasury of secrets.

being the first of the five poems, or khamsah of shaikh Nizami of Ganjah. Edited from an ancient manuscript, with various readings, and a selected commentary London printed for the society for the publication of oriental texts, 1844-p. 189

همچنین آرای عرفانی وی را بر خوانندگان انگلیسی این اثر عرضه می‌دارد (همان ۳۸۵).
 ۶- در سال ۱۸۴۵ خاورشناس انگلیسی با نام لوئیزا استوارت کاستلو (Louisa Stuard- art Castello 1799-1870) که از دوستداران شعر فارسی و اندیشه ایرانی بود کتاب کوچکی به نام گلستان پارسی (*The Rose Garden of Persia*) را به چاپ رساند. این کتاب که از تذهیب‌کاری زیبای برادر هنرمند کاستلو برخوردار بود به شیوه‌ای ایرانی و شامل خلاصه‌ای از آثار شاعران ایرانی از جمله نظامی‌گنجوی بود. ترجمه موفق کاستلو چاپ‌های مجدد این اثر را در سال‌های ۱۸۹۹ و ۱۹۱۳ به دنبال داشت (صفاری، ۱۳۵۷ ۱۸۷).

با وجود آنکه کاستلو شناخت کمی از شاعران فارسی‌زبان داشت^۱ اما در شمار بهترین جُنگ‌نویسانی قرار گرفت که هدف‌شان معرفی گستره ادبیات فارسی بود (یوحان، ۱۳۸۶ ۱۰۴-۱۰۳). نمونه‌ای از ترجمه خانم کاستلو جهت آشنایی با سبک وی

...
 "Alas! Shireen!" at every stroke he
 cries;
 At every stroke fresh miracles arise
 "For thee these glories and these
 wonders all,
 For thee I triumph or for thee I fall;
 For thee my life one ceaseless toil
 has been,
 Inspire my soul anew – Alas!
 Shireen!" (آذر، ۱۳۸۷ ۴۳۸)

۷- ساموئل رابینسون (Samuel Robinson 1794-1884) دو سال پس از آنکه ویلهلم باخر (Wilhelm Bacher 1850-1913) خاورشناس آلمانی اثر مهم خویش را تحت عنوان «زندگی و آثار نظامی‌متضمن دو فصل از اسکندرنامه نظامی‌همراه با متن فارسی به ضمیمه» (Nizami leben und werke and der zweite teil) (des Nizamischen Alexander buches mi Persischen Texlen als Anhang

۱. ترجمه‌های کاستلو از شاعران ایرانی از منابع فرانسوی و آلمانی فون‌هامر، دوشزی دوتاسی و منابع انگلیسی جونز، آتکینسون، اوزلی، راس و فالکنر صورت گرفته بود.

در لایبزیگ به چاپ رساند^۱، این اثر را در سال ۱۸۷۳ از آلمانی به انگلیسی ترجمه کرد^۲. این ترجمه با عنوان «شرح زندگی و نوشته‌های شاعر ایرانی نظامی» (*Memoir of the life and writings of the Persian poet Nizami*) با قطع یک شانزدهم در لندن و منچستر به چاپ رسید. این ترجمه بعدها مأخذ کار ادوارد براون (Edward G. Browne 1862-1926) قرار گرفت (صفاری، ۱۳۵۷ ۱۸۵). سپس در سال ۱۸۸۳ با انتشار کتاب ادبیات ایران در گلاسگو (Glasgow) برای نخستین بار خوانندگان را با احوال و آثار هفت تن از سخن‌سرایان ایرانی آشنا گردانید. در آن مجموعه رابینسون بخشی را به اهمیت مقام نظامی، داستان‌های گوناگون، ارزش منظومه‌ها و ترجمه نمونه‌هایی از اشعارش اختصاص داد (طاهری، ۱۳۵۲ ۳۹۵).

ب . و . رابینسون (B.W.Robinson) تحقیقاتی در زمینه خمسه چاپ سنگی نظامی به انجام رساند. وی در مقاله‌ای با عنوان «چاپ سنگی نظامی ۱۸۴۸ و دیگر کتاب‌های سنگی قاجاری^۳»، چاپ‌های سنگی شاعران دیگر را مورد تحقیق قرار داد (رابینسون، ۱۳۸۸ ۱۰۶۹).

۸- ویلبر فورس کلارک (Henry Wilber Force Clarke 1840-1905) خاورشناس انگلیسی و مترجم دیوان حافظ، اسکندرنامه نظامی را در سال ۱۸۸۱ به نثر انگلیسی در لندن به چاپ رساند^۴ (افشار، ۱۳۷۲ ۴۰۵۹).

۹- در سال ۱۸۸۹ رابرت گریفیث (Robert Griffiths 1938 - ...) و الکساندر روگرن (Alexander Rogers 1867-1934) خسرو و شیرین نظامی را در لندن منتشر کردند^۵ (یوحنان، ۱۳۸۶ ۳۴۵).

۱. در مقاله با دو نام همگون از رابینسون مواجه هستیم. یکی ساموئل رابینسون (Samuel

Robinson) و دیگری ب . و . رابینسون (B .W. Robinson) است.

2. Robinson, Samule Memoir of The life and writings of The Persian poet Nizami , Translated From The German of or.Wilhelm Bacher. London Privately printed, 1873.(Vers Translations)

3.The Tehran Nizami of & 1848 other Litho graphed Books, B.W. Robinson, Formely Victoria and Albert Museum, London.

4. Sikandar Name E Bara, or the Book of Alexander the Great. Translated by H. Wilber force-clarke. London Allen, 1881.

5. Griffiths, Robert J. and Alexander Rogers. In Persia's Golden Days, [Khusrau Shirin]. London Griffiths & Son, 1889.

۱۰- ویلیام موریس (William Morris 1873-1932) با الهام از حکایت گنبد سیاه در هفت پیکر نظامی، حکایتی با عنوان مردی که دیگر نخندید (*The man who never laughed again*) را خلق کرد (صفاری، ۱۳۵۷، ۱۹۱).

۱۱- در سال ۱۹۲۴ هفت پیکر با ترجمه سی. ای. ویلسون (Charles Edward Wilson 1886-1972) در لندن به چاپ رسید.^۱ این ترجمه داستان شاه شکارگر، بهرام گور و هفت همسر او را روایت می‌کرد. اما ویلسون در ترجمه این اثر به خوبی عمل نکرده بود و ترجمه‌ای بسیار خشک و بی‌روح به دست داده بود (یوحنان، ۱۳۸۶، ۲۶۸).

۱۲- نقش بی‌بدیل مینیاتورها در شهرت‌بخشیدن به آثار نظامی تا بدانجا پیش رفت که اف. آر. مارتین (Fredrick.R.Martin 1882-1950) در سال ۱۹۲۷ گزارشی درباره یکی از نسخه‌های مصور منتشر کرد که متعلق به کتابخانه سلطنتی ایران بوده و اکنون در موزه هنر متروپولیتن (Metropolitan Museum of Art) نگهداری می‌شود (همان، ۲۶۹).
۱۳- لورنس بینیون (Robert Laurence Binyon 1869-1943) در سال ۱۹۲۸ رساله‌ای در مقام توضیح و تفسیر داستان‌های خمسه نظامی، با عنوان منظومه‌های نظامی تصنیف کرد^۲ (طاهری، ۱۳۵۲، ۳۹۶).

بینیون با تلخیص پنج اثر نظامی براساس آثار ادوارد جی. براون (Edward G. Browne 1862-1926) و ای. جی. دبلیو. گیب (E.G.W. Gibb) به رابطه اشعار نظامی از طریق مینیاتورها دست یافت (یوحنان، ۱۳۸۶، ۲۶۹).

۱۴- غلامحسین داراب (Gholam Hosein Darab) در سال ۱۹۳۲ اثری با عنوان «زندگی و زمانه نظامی» را در لندن به چاپ رساند^۳ (رادفر، ۱۳۷۱، ۳۴۶). ترجمه چهارمین بخش خمسه نظامی در سال ۱۹۴۵ صورت گرفت. او ترجمه منثور مخزن الاسرار را با عنوان «گنجینه عرفان» در لندن منتشر ساخت. و علاوه بر آن ترجمه منثور خسرو و شیرین را توسط سازمان یونسکو منتشر کرد (یوحنان، ۱۳۸۶، ۲۶۹).

1. Nizami (of Ganja). *Haft Paikar (the Seven Beauties)* Translated by C.E. Wilson. 2 Vols. London Probs thain, 1924.

2. *The Poems of Nizami. A manuscript in the British museum, described by L.Binyon*, London The studio, 1928. [For criticism see Coomaraswamy, A.K.J Aos, vol. 49, 1929, 329.]

3. DARAB, Ghulam Hussain *The Life and Times of Nizami of Ganjah*. Thesis for the Degree of Master of Arts in the University of London 1932.

۱۵- در سال ۱۹۹۵ اندرو جیمز مانگو (Andrew James Mango) مطالعاتی درباره افسانه اسکندر، در ادبیات کلاسیک فارسی دوره اسلامی، در آثار فردوسی، نظامی و جامی به انجام رساند. این پژوهش رساله دکتری وی بود که در دانشگاه لندن ارائه شد.^۱

۱۶- در قرن بیستم با تلاش گلپکه (Ruddf Gelpke 1928-1972) ترجمه صحیح‌تری از لیلی و مجنون که نخستین بار توسط جیمز آتکینسون در سال ۱۸۳۶ صورت گرفته بود ارائه گردید. با وجود ترجمه موفق آتکینسون و تجدید چاپ‌های این اثر، گلپکه تلاش کرد که ترجمه قابل اعتمادتری از این اثر ارائه دهد. وی که در سال ۱۹۶۳ ترجمه لیلی و مجنون را به آلمانی منتشر کرده بود در سال ۱۹۶۶ نسخه خلاصه شده و منثور لیلی و مجنون را به انگلیسی منتشر نمود.^۲ این اثر به وسیله دوازده مینیاتور کوچک اما فوق‌العاده از مجموعه‌های کمیاب، تزئین شده و نمایانگر علاقه ویژه هنرمندان مینیاتوربست به آثار نظامی بود (یوحنا، ۱۳۸۶، ۲۶۹).

او در سال ۱۹۷۶ هفت پیکر نظامی را ترجمه و داستان توراندخت (Turandokht) را با عنوان «داستان هفت شاهزاده» (The story of the seven princess) به چاپ رساند و کوشک سرخ را با نام «داستان معماهای توراندخت که روز سه شنبه توسط شاهزاده خانم روس گفته شد»^۳ معرفی کرد (چلکوفسکی، ۱۳۷۰، ۷۱۹).

۱۷- در سال ۱۹۹۵ جولی اسکات میثمی (-Dr. Juli.Scott Meisami 1958...) ترجمه هفت پیکر نظامی را توسط انتشارات آکسفورد (Oxford) به چاپ رساند.^۴ ترجمه خانم میثمی اگرچه به زبان انگلیسی زنده امروزی است اما از زیبایی و استواری کلام نظامی، سخت محروم افتاده است. با این حال مقدمه وی بر این ترجمه بسیار سودمند و خواندنی است (پارس‌نژاد، ۱۳۸۳، ۴).

1. MANGO. Andrew James studies on the legend of Iskandar in the classical literature of Islamic persia, with special reference to the work of Firdawsi, Nizami and Jami. (thesis for the ph.D. degree submitted to the university of london, faculty of Arts)/ types cript. /ff/6./261. (university of london london, submitted 1955).

2. Gelpke, R. The story of Layla and Majnun (English version in collaboration with E. Mattin and G.Hill). London Bruno Cassirer, 1966.

3. Gelpke. (ed) HILL, Elise & George (Trasl) Nizami the story of the seven princesses. (Translated from the persian and edited by R.Gelpke English version by Elise and George Hill). Oxford Cassirer, 1976.

4. Dr. Meisami, Julie. S., (1995), «Haft pakar» or «Seven Beauties», oxford university press.

علاوه بر آثار یاد شده، ترجمه‌های دیگری از آثار نظامی به زبان انگلیسی صورت گرفت که مهم‌ترین آن‌ها ذکر گردید. در میان کشورها نه تنها فرانسویان و انگلیسی‌ها موفق به معرفی و ترجمه آثار نظامی شدند، بلکه آلمانی‌ها در سطح نسبتاً وسیعی توانستند در راه شناساندن نظامی‌گام‌های موثر بردارند.

نظامی در آلمان

از زمان آشنایی آلمانی‌ها با ادبیات فارسی حدود سیصد سال می‌گذرد. در حقیقت آلمانی‌ها از قرن هفدهم میلادی و روزگاری که آدام اولئاریوس (Adam Olearius 1603-1671) همراه اولین هیأت آلمانی به ایران آمدند با ادبیات ایران آشنا شدند و نقش بسزایی در معرفی فرهنگ، هنر و ادبیات ایران به سایر کشورهای اروپایی ایفا کردند.^۱ اطلاعاتی که اولئاریوس در سفرنامه خود به دست داد سبب شد تا بسیاری از شخصیت‌های آلمانی با آثار ایرانیان آشنا شوند و دست به ترجمه‌های ارزنده‌ای بزنند.

ترجمه‌های نظامی در آلمان

۱- اولین شناخت آلمان از نظامی به سال ۱۸۰۹ برمی‌گردد. در این سال هامر پورگشتال اثریشی نمایشنامه‌ای در دو جلد با نام «شیرین» نگاشت که برمبنای خسرو و شیرین نظامی نوشته شده بود.^۲ در حقیقت هامر این اثر را به تقلید از منظومه‌های نیمه‌شرقی با نام اوبرون (Oberon) که توسط دوست وی ویلنت (Christoph Martin Wieland 1733-1813) نگارش یافته بود پدید آورد (ساجدی، ۱۳۸۶: ۱۵۲).

۲- فریدریش روکرت (Friedrich Rukert 1788-1866) در سال ۱۸۲۴ بخش‌هایی از اسکندرنامه نظامی را به چاپ رساند.^۳ اما جز اسکندرنامه، دیگر قسمت‌های خمسه، کمتر توجه او را به خود جلب کرد (راعی، ۱۳۸۳: ۱۳۸). با وجود این در آثار پراکنده روکرت و همچنین در اوراقی که از وی باقی مانده است ترجمه‌های بسیار شاعرانه از

۱. برای اطلاع بیشتر، نک حدیدی، جواد، از سعدی تا آراگون، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۳، پیشگفتار، صص ۳-۴.

2. HAMMER PURGSTALL, Schirin Ein ... Gedicht nach Morgenlandischen Quellen. Leipzig 1809.
3. "Aus Nizami's Iskandarname", Frauentaschenbuch Fur das Jhr 1824. Numberg Joh Leonh. Schrage. 1823,415-496

اشعار حماسی نظامی یافت می‌شود. اثر دیگری که روکرت از نظامی منتشر کرد داستان «توران دخت» از هفت پیکر نظامی بود. این داستان در اواخر قرن هجدهم چنان شهرتی داشت که شیلر (Friedrich Schiller 1759-1805) نمایشنامه‌ای براساس آن نوشت و بعدها مبنای اپرای پوچینی واقع گشت. این اثر با عنوان «معمای توران دخت در قالبی نمادین»^۱ در سال ۱۸۹۰ به چاپ رسید^۲ (گروه مؤلفان، ۱۳۸۸، ۴۵۰-۴۴۹).

۳- آ. اشپرنگر (Aloys Sprenger ۱۸۱۳-۱۸۹۳) مستشرق مشهور آلمانی ساکن هندوستان به همراهی آقامحمد شوشتری در سال ۱۸۴۸، ترجمه‌ای از خردنامه اسکندری را منتشر کردند^۳ (نفیسی، ۱۳۱۴، ۳۲۶).

۴- سال ۱۸۷۱ سالی پر بار و سرنوشت‌ساز برای آثار نظامی در آلمان بود. در این سال ویلهلم باخر، (Wikhelm Bacher 1850-1913) کتابی با عنوان «زندگی و آثار نظامی» را در شهر گوتینگن آلمان منتشر کرد. باخر در این کتاب به طور جداگانه احوال و آثار نظامی را مورد بررسی قرار داد^۴ (رادفر، ۱۳۷۱، ۳۱۴). شیوه‌ای که باخر در نگارش و ترجمه این اثر در پیش گرفت سبب گشت تا براون (Edward G. Browne 1862-1926) در تألیف تاریخ ادبیات خود به نوشته‌های باخر اعتماد و آن را مبنای کار خود قرار دهد (براون، ۱۳۸۶، ۹۳). در حقیقت باخر با استناد به اشعار خود نظامی، زندگی‌نامه وی را ارائه کرد و بدین ترتیب نخستین تحقیق علمی به زبان آلمانی درباره نظامی توسط باخر صورت گرفت که راهگشای تکامل نظامی‌شناسی در آینده بود (مبارز، ۱۳۶۰، ۲۲).

۵- هرمان اته (Carl Hermann Ethé 1844-1917) دیگر خاورشناس آلمانی در سال ۱۸۷۱ ترجمه‌ای از اسکندرنامه نظامی، با عنوان «عزیمت اسکندر سوی چشمه آب حیات در سرزمین ظلمات» را به انجام رساند.^۵ اته علاوه بر این ترجمه، کتاب تاریخ ادبیات

1. "Aus Nizami's Iskandarname", Frauentaschenbuch Fur das Jhr 1824. Nurnberg Joh Leonh. Schrag, 1823, 415-496.

2. Die Ratsel der Turandot in symbolischer Fassung, aus dem NachlaB zur Feier der Denkmals- Enthüllung mitgeteilt von Edmund Alfred Bayer, Das Magazin fur die Litterature des In- und Auslandes 45, Berlin F. und P. Lehmann, 1890, 699-701.

3. A. SPRENGER and Aga Muhammad SHOOSHTEREE, Khirad-namahe Iskandary (Bibl. Indica, No. 12) Calcutta 1848.

4. W. Bacher Nizamis Leben und Werke und der Zweite Teil des Nizamischen Alexander buches ... Beitrage Zur Geschichte der Persischen Literatur und der Alexandersage. Leipzig & Gottingen, 1871.

5. Nizami Ganjavi, 1141-1203. «... Alexanders Zug Zum Lebensquelle im Land der Finsternis», eine Episode aus Nizamis Iskendername, ubersetzt, kommentiert und besonders

فارسی را به آلمانی منتشر کرد وی در این کتاب، نظامی را «از نظر حقایق اخلاقی و پاکی احساسات و لطافت بیان و همچنین از حیث عظمت و مهارت در وصف طبیعت استاد سخن‌پرداز» می‌داند (اته، ۱۳۳۷: ۷۱)

۶- هلموت ریتز (Hellmut Ritter 1892-1971) مستشرق مشهور و استاد کرسی ادبیات و زبان‌های شرقی دانشگاه فرانکفورت در سال ۱۹۲۴ هفت پیکر نظامی را به همراه یان ریپکا، خاورشناس معروف چکسلواکی به زبان آلمانی ترجمه و به چاپ رساندند. این چاپ متکی بر پانزده نسخه مختلف از هفت پیکر است که در کتابخانه‌های بزرگ پاریس، آکسفورد، برلن، استانبول، پراگ و وینه موجود است (نفیسی، ۱۳۳۸: ۳۲۹-۳۲۸). هلموت ریتز در سال ۱۹۲۷ تحلیل بی‌نظیری از «زبان تشبیه» در شعر نظامی را در سخت‌ترین روزهای زندگی خود به رشته تحریر درآورد^۱ که نه تنها بیانگر درک عمیق او از شعر فارسی است بلکه نشانی از استعداد سرشارش در تفسیر پیوندهای زیباشناسی از طریق بینش و روابط فکری آفریننده اثر به شمار می‌رود (مایر، ۱۳۶۴: ۳۲۰). تأثیرگذاری اثر یاد شده تا آن پایه بود که «آنه ماری شیمل (Anne Marie Schimmel 1922-2003) در اوایل کار، به تأثیر از تحقیقات هلموت ریتز در زمینه صور خیال اشعار نظامی، کتابی درباره صور خیال اشعار مولانا نوشت» (لوئیس، ۱۳۸۴: ۷۲۷).

۷- در سال ۱۹۲۴ ویلیام بشیر پیکارد (William Bashir Pickard) ترجمه‌ای منظوم از لیلی و مجنون نظامی را به آلمانی منتشر ساخت (رادفر، ۱۳۷۱: ۳۲۷).

۸- هربرت ویلهلم دودا (Herbert Wilhelm Duda 1900-1975) خاورشناس اتریشی، در سال ۱۹۳۳ داستان «فرهاد و شیرین» که در واقع اقتباسی از مثنوی خسرو و شیرین نظامی بود را به زبان آلمانی چاپ و منتشر کرد^۲ (مؤلفان، ۱۳۸۸: ۱۳۳). با انتشار این اثر، دیگر از آثار نظامی چیزی باقی نمانده بود که به زبان‌های اروپایی ترجمه نشده باشد.

۹- گئورگ یاکوب (George Jacob 1785-1854) در سال ۱۹۳۴ یک حماسه قرون

seinem mystischen Inhalt nach genauer beleuchtet, Akademie der Wissenschaften, Munich, philosophisch. Philologische und historische Klasse. Sitzungsberichte, München 1871, 343-405

1. "Über die Bildersprache Nizamis", Studien zur geschichte und Kultur des islamischen Orients 5, Berlin und Leipzig W. de Gruyter, & Co., 1927.

2. Nizami Ganjavi, 1141-1203. Farhad und Schirin, Die literaische Geschichte eines persischen Sagenstoffes von Herbert W.Duda ... Praha Orientalni Ustav, 1933. (Monografie Archivu orientalinio ... Vol. II)

وسطایی ایرانی را به نقل از اسکندرنامه نظامی در لایپزیک به چاپ رساند^۱ (رادفر، ۱۳۷۱، ۳۳۲).

۱۰- رودلف گلپکه (Rudolf Gelpke 1928- 1972) خاورشناس سوئیسی برای نخستین بار لیلی و مجنون نظامی را به نثر آلمانی ترجمه کرد و با بیست صفحه معرفی نامه نظامی و داستان لیلی و مجنون به طرز بسیار ممتازی با جلد و کاغذ و حروف عالی در شهر زوریخ به چاپ رساند. گلپکه علاوه بر «لیلی و مجنون» آثار دیگری به نظم و نثر، ترجمه و منتشر نموده است. از آن جمله «هفت پیکر» نظامی است که با عنوان «داستان‌های هفت گانه شاهزاده خانم» به زبان آلمانی انتشار یافته است (جمال زاده، ۱۳۴۴، ۴۳).

دکتر والتر مایر (Walter A. Maier 1893-1950) ناشر ترجمه «لیلی و مجنون» نظامی به آلمانی، شرحی برای گلپکه نوشته که وی بخشی از آن را در آخر کتاب نقل نموده است. او معتقدست «این، داستان بی نظیری است و انسان با مطالعه ترجمه آلمانی آن به این نتیجه قطعی می‌رسد که متن اصلی فارسی آن از هر جهت یک شاهکار منظوم ممتاز و عالی است.» متنی که گلپکه برای ترجمه این اثر اساس کار خود قرار داده، متن مرحوم وحید دستگردی است و مینیاتورها برگرفته از نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه ملی پاریس و بریتیش فوربوم، کتابخانه دولتی پروس و کتابخانه دانشگاه توپینگن می‌باشد. پس از ترجمه لیلی و مجنون توسط گلپکه، این منظومه به زبان‌های فرانسوی، انگلیسی، روسی و ترکی نیز ترجمه گردید (همان ۴۳-۴۴). گلپکه ترجمه این منظومه را در سال ۱۹۵۸ هنگامی که در ایران بود آغاز کرد و در سال ۱۹۶۳ در زوریخ به چاپ رساند^۲ (رادفر، ۱۳۷۱، ۳۴۱).

۱۱- یوهان کریستف بورگل (Johann Christoph Burgel 1931 - ...) استاد زبان‌های شرقی در دانشگاه برن است. تحقیقات بورگل در ادبیات فارسی به خصوص معطوف به مولانا، حافظ، ویس و رامین و بالاخص نظامی گنجوی بوده است.

وی در سال ۱۹۶۷ ترجمه داستان «بهرام گور و کنیزک» از «هفت پیکر» نظامی را به

1. G. Jacob Ein iranischer Heldensage des Mittelalters aus Nizamis Iskendername. Leipzig, 1934.

2. GELPKE, R Nizami – Leili und Madschunum. Der Beruhmteste liebersroman des Morgenlandes. (verdeutscht) Zurich, 1963.

شعر آلمانی، همراه با مقدمه و توضیحات لازم به انجام رساند^۱ (همان ۴۷۴-۴۷۳) و نیز در سال ۱۹۷۴ تعداد ۱۳۵ بیت از مخزن الاسرار نظامی را در سبب نظم کتاب و فضیلت سخن گفتن و مرتبه شاعری با مقدمه و توضیحات بسیار عالمانه و مفصل در شوروی به چاپ رساند^۲ (بورگل، ۱۳۶۲ ۴۷۷-۴۷۴). سپس در سال ۱۹۷۶ مقاله‌ای با عنوان «توصیف نظامی از خودش در قصیده شاه شاهان» را منتشر نمود^۳ (گروه مؤلفان، ۱۳۸۲ ۴۱۲). در سال ۱۹۷۸ در هشتمین کنفرانس اروپایی دانشمندان عرب و اسلام‌شناس درباره یکی از قصاید نظامی خطابه‌ای ایراد کرد (بورگل، ۱۳۶۲ ۴۷۴)^۴ و در سال ۱۹۸۰ ترجمه‌ای ارزنده از خسرو و شیرین نظامی را منتشر کرد^۵ (گروه مؤلفان، ۱۳۸۲ ۴۱۲). ترجمه بورگل از این اثر آمیزه‌ای از نظم و نثر است و مقاله‌ای مفصل و آموزنده درباره نظامی، هنر شاعری و مقام والای او در ادبیات فارسی ضمیمه آن می‌باشد. بورگل صفحاتی را به شرح نکته‌های گفتنی متن، شرح اسامی و اصطلاحاتی که در متن اثر وجود داشت اختصاص داده و علاوه بر آن فهرستی از کتب و مقالات مهم درباره نظامی و همچنین توضیحی در خصوص ۱۲ مینیاتور چاپ شده در کتاب را فراهم آورده است. ترجمه به نظم این اشعار، سخت بر لطف ترجمه و ارزش ادبی آن افزوده است و سبب گشته تا کیفیت ترجمه‌ناپذیری شعر نظامی به آلمانی منتقل شود. او تمام تلاش خود را به کار برده تا کیفیت شعر نظامی حتی‌المقدور در ترجمه آلمانی حفظ گردد. بدین ترتیب تمامی استعارات و تشبیهات و مبالغه‌های بسیار و وصف‌های زیبا و دیگر صنایع بدیعی شعر نظامی تا آنجا که امکان داشته در ترجمه منتقل شده است. تا جایی که شاید بتوان ادعا کرد که تاکنون هیچ مترجمی تا بدین درجه صحت و امانت و لطافت زبانی نظامی را در ترجمه‌اش رعایت نکرده است (بورگل، ۱۳۶۲ ۴۷۷-۴۷۴). بورگل در

1. Die Geschichte von König Bahram und Seinem Sklavenmadchen. Eingeleitet und metrisch Ubertragen. Bustan 1967, 26-23.

2. Nizami uber Sprache und Dichtung. Ein Abschnitt aus der "Schatzkammer der Geheimnisse". Eingeleitet., Ubertragen und erlautert. In Islam Wissenschaftliche Abhandlungen. Wiesbaden 1974, 9-28.

3. "L'autoportrait de Nezami dans sa qasida Roi des Rois", Actes 8. Congres. Union Europ Arabisatns et Islamisants. 1976, 45-51.

4. L'autoportrait de Nezami dans sa qasida "Roi des rois", in La Signification du Bas Moyen Age dans l'histoire et la culture du monde musulman.

5. Chosrou and Schirin, ubertragen aus dem persis chen, Nachwort and Erauterangen Von J. christoph Burgel Mit 12 Farbtafeln, pp.392 Manesse Verlag, zurich 1980.

سال ۱۹۸۶ مقاله‌ای با عنوان «جدل بین افلاطون و ارسطو در اسکندرنامه نظامی» (Der wettstriet zwischen plato und aristoteles im alexander, epos des persischen dichters nizami) را به نگارش درآورد (گروه مؤلفان، ۱۳۸۲ ۴۱۳).

۱۲- ورنر زوندرمان (Werner sundermann 1960-1994) در سال ۱۹۸۰ همان سالی که بورگل خسرو و شیرین نظامی را منتشر کرد مقاله‌ای با عنوان «مؤخره بر هفت پیکر نظامی» را با تصحیح «بزرگ علوی» در برلین به چاپ رساند^۷ (مؤلفان، ۱۳۸۸ ۶۱۴).
۱۳- در سال ۲۰۰۵ رناته ووئرش (Renate Wuersch) کتابی با عنوان «جست‌وجویی در مخزن الاسرار» نظامی را به زبان آلمانی به چاپ رساند.^۷ این نخستین کتابی است که به طرز جامع، و دقیق مخزن الاسرار را معرفی می‌کند (چکیده‌های ایران‌شناسی، ۱۳۸۷ ۲۸۶-۲۸۵).

نظامی در نمایشنامه‌ها و موسیقی آلمان

اگرچه ایران‌شناسی در آلمان با مطالعات زبان‌شناسی آغاز شد ولی کم‌کم زمینه‌های دیگری را نیز در بر گرفت. نظامی شاید به دلیل ویژگی خاص اشعارش دیرتر به اروپا راه یافت اما پس از معرفی وی و آثارش، ایران‌شناسان شایسته‌ای به تفحص در آثارش پرداختند و مضمون آثارش را در شاخه‌ای از هنر به کار بستند.

۱- توراندوت (Turandot) داستانی از هفت پیکر نظامی توسط فریدریش شیلر، شاعر شهیر آلمانی به صورت نمایشنامه درآمد. شیلر این اثر را با الهام از نمایش تراژدی شاعر ایتالیایی با نام کارلو گوتزی (Carlo Gozzi 1720-1806) در سال ۱۸۰۱ به نگارش آورد. توراندوت برای نخستین بار در سال ۱۷۶۲ در تئاتر سان سالواتره (San Salvadore) در ونیز توسط گروه دوره گرد معروف آنتونیو ساچی (Antonio Sacchi) که در کمدی دل آرتی تخصص داشتند به روی صحنه رفت (چلکوفسکی، ۱۳۷۰ ۷۱۹).

۲- هامر پورگشتال (Joseph von Hammer Purgestall 1774-1856) مترجم آثار نظامی به آلمانی، در سال ۱۸۰۹ نمایشنامه‌ای را در دو جلد با عنوان «شیرین» به نگارش درآورد. این نمایشنامه که برگرفته از داستان خسرو و شیرین نظامی است در حقیقت تقلیدی است از منظومه‌ای نیمه شرقی با نام اوبرون (Oberon) که توسط دوست‌هامر،

6. Nachwort zu Nizami, Die sieben prinzesstinnen, ed. B.Alavi, Berlin 1980. 133-159.

7. wuersch, Renate. Nizamis Schatzkammer der Geheimnisse. Eine Untersuchung zu Mahzan ul-asrar. Wiesbaden, Reichert Ver L verlage iage, 2005, 419p.

ویلنت نوشته شده بود (ساجدی، ۱۳۸۶: ۱۵۲).

نتیجه‌گیری

خاورشناسان اروپایی از اواسط سده هفدهم میلادی، آثار نظامی را مورد توجه قرار دادند. این تفکر از اوایل قرن نوزدهم در میان خاورشناسان پدید آمد و به تبع آن آثار نظامی به زبان‌های مختلف اروپایی ترجمه گردید. در سال ۱۷۱۰ میلادی فرانسوا پتی دولاکروا داستان «توران‌دخت» از منظومه هفت‌پیکر نظامی را از فارسی به فرانسوی ترجمه کرد. نخستین ترجمه نظامی به زبان فرانسوی، قسمتی از اسکندرنامه نظامی بود که توسط کارموی صورت پذیرفت. وسعت دامنه نفوذ کلام‌هانی ماسه، نقشی اساسی در معرفی ادبی فرهنگ ایران در کشورهای فرانسوی زبان ایفا کرد. بدین ترتیب اگرچه فرانسه اولین کشوری بود که با الهام از نظامی‌زمینه‌ساز ترجمه آثار او گشت، اما نخستین معرف نظامی به اروپا سر ویلیام جونز بود. او به سال ۱۷۸۶ در کلکته کتابی را با عنوان سفینه آسیایی به چاپ رسانید این کتاب ترجمه بیست حکایت از مخزن الاسرار نظامی را نیز در برداشت. در انگلیس، نخستین کوشش ثمربخش برای ترجمه بخشی از خمسه نظامی توسط جیمز آتکینسون صورت گرفت. ترجمه یاد شده نخستین ترجمه لیلی و مجنون به یک زبان اروپایی است که از این نگاه بسیار حائز اهمیت می‌باشد.

آلمانی‌ها در سال ۱۸۰۹ از طریق نمایشنامه‌ای که هامر پورگشتال برمبنای خسرو و شیرین نظامی‌نگاشته بود با نظامی آشنا شدند. در سال ۱۸۱۷ باخر با استناد به اشعار نظامی نخستین تحقیق علمی به زبان آلمانی را درباره نظامی به انجام رساند. و آثار نظامی جامعه فرهنگی اروپا را تحت تأثیر خود قرار داد.

اقبال به آثار نظامی در کشورهای مختلف متفاوت بود در فرانسه، هفت‌پیکر نسبت به سایر منظومه‌های نظامی با استقبال بیشتری مواجه گشت. در انگلستان، لیلی و مجنون بود که بیشترین توجه را معطوف خود ساخت. آلمانی‌ها هرچند هفت‌پیکر را در کانون توجهات خود داشتند ولی در تمایل به ترجمه و تحقیق پیرامون آثار دیگر نظامی به اعتدال گراییدند. ترجمه آتکینسون از لیلی و مجنون نظامی، نه تنها چاپ‌های مکرر اثر را در پی داشت بلکه دلیلی محکم بر مقبولیت این اثر در میان مردم انگلیس بود. از همین نظرگاه عدم شناخت دقیق لحن و موسیقی شعر نظامی توسط برخی از مترجمان، نه تنها منجر به ترجمه‌ای ساده و فاقد روح، بلکه دلیلی محکم بر روی گردانی خوانندگان آن اثر بود. نیز می‌توان مدعی بود با تمام تلاش‌ها و ترجمه‌های صورت گرفته از آثار نظامی،

پایگاه شعری وی در اروپا، هنوز جایگاه شایسته خویش را نیافته است.

موضوع جدول‌ها

جدولی که در پی می‌آید متضمن تمامی مشخصات مترجمین و مؤلفین است. غرض از تدوین و ترسیم جدول‌های یادشده خلاصه‌کردن همه مقاله و نمایش سیر کار تحقیق در یک نگاه می‌باشد. اگر در مورد اثری، تاریخ و یا مشخصه خاص نیامده باشد در منابع مورد تحقیق وجود نداشته است.

تأثیرپذیری اروپا از اندیشه‌های نظامی

فرانسه																	
توضیح	اسکندر نامه	هفت پیکر	خسرو و شیرین	لیلی و مجنون	مخزن الاسرار	معرفی نظامی	خمسه	مقاله	ترجمه کامل اثر	ترجمه برگزیده اثر	تاریخ نشر	عنوان اثر ترجمه شده	ترجمه منتور	ترجمه منظوم	نوع کار	نام محقق - مترجم	ردیف
ترجمه از اصل اثر صورت نگرفته است	-	X	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۷۱۰	صد و یک روز	-	-	ترجمه	فرانسوایی دولاکروا	۱
نخستین مترجم اثر نظامی به زبان فرانسوی مضمون داستان چهارم و پنجم از هفت پیکر است	X	-	-	-	-	-	-	-	-	X	۱۸۳۹	بخشی از اسکندر نامه نظامی	-	-	ترجمه	کاربوی	۲
در لندن به چاپ رسید	-	X	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۸۹۷	باغ کامپلی ها	-	-	القیاس	آلاکون دو ویلمورن	۳
در کمبریج انتشار یافت	-	-	-	-	-	-	X	-	-	X	۱۹۲۱	علامه خمسه نظامی	-	-	ترجمه	مارتین تودور هونتسا	۴
با همراهی هلموت رنر در مجموعه روح ایران در پاریس به چاپ رسید	-	X	-	-	-	-	X	X	-	X	۱۹۳۳	نکاتی چند درباره دیوان نظامی	-	-	تحقیق	مارتین تودور هونتسا	۵
در مجموعه روح ایران در پاریس به چاپ رسید	-	X	-	-	-	-	-	-	-	X	۱۹۳۴	هفت شاهزاده خاتم نظامی	-	-	ترجمه	یان رینکا	۶
اشناسی با کشورهای فرانسوی زبان با ایران از طریق ترجمه‌های وی بر اساس چاپ وحید دستگردی	-	-	X	-	X	-	-	-	-	-	۱۹۵۱	هفت شاهزاده خاتم نظامی	-	-	-	وژا کوپچیکو	۷
بررسی هفت پیکر به عنوان داستان این شناخت معرفت	-	-	X	-	-	-	-	-	X	-	۱۹۷۰	خسرو و شیرین	-	-	ترجمه	هائری ماسه	۸
معرفی نسخه خطی هنری	-	X	-	-	X	-	-	-	-	-	۱۹۸۷	مخزن الاسرار	-	-	ترجمه	جمشید مرتضوی	۹
منتقدین شرح و تفسیر	-	X	-	-	-	X	-	-	-	-	۱۹۹۴	طلب معنی و فرایند کیمیاگری ...	-	-	تحقیق	کلر کپلر	۱۰
-	-	X	-	-	-	-	X	X	-	-	۱۹۹۵	-	-	تحقیق	فرانسسین ریشار	۱۱	
-	-	X	-	-	-	-	X	X	-	-	۲۰۰۰	هفت شاهزاده خاتم نظامی	-	-	ترجمه	مایکل بری	۱۲
-	-	X	-	-	-	-	X	X	-	-	۲۰۰۰	هفت پیکر	-	-	ترجمه	ایزابل دوگاستین	۱۳
-	-	-	X	-	-	-	-	-	-	-	-	پاله بری	-	-	القیاس	پل دوکا	۱۴
-	-	-	X	-	-	-	-	-	-	-	-	خسرو و شیرین	-	-	القیاس	مصطفی عدل	۱۵
تحلیل هفت پیکر و مقایسه آن با آثار نظامی	-	-	-	-	-	-	X	X	-	-	-	نقش زن در سیاست در منظومه اشعار نظامی گنجوی	-	-	تحقیق	شارل هائری دو فوشه کور	۱۶
-	-	X	-	-	-	-	X	X	-	-	-	مراجعه در آثار نظامی	-	-	تحقیق	"	۱۷

انگلیس

توضیح	اسکندر نامه	هفت پیکر	خسرو و شیرین	لیلی و مجنون	مجنون الاسرار	معرفی نظامی	خمسه	مقاله	ترجمه کامل اثر	ترجمه برگزیده اثر	تاریخ نشر	عنوان اثر ترجمه شده	ترجمه منشور	ترجمه منظوم	نوع کار	نام محقق - مترجم	ردیف
بسیست حکایت از مجنون الاسرار	-	-	-	-	X	-	-	-	-	X	۱۷۸۶	اطلاع بر حکایت و اسامی نظامی	-	-	ترجمه	ولیاام جونز	۱
در گلگانه به چاپ رسید	-	X	X	X	-	-	-	-	-	-	۱۷۸۸	لیلی و مجنون	-	-	ترجمه	"	۲
شباخت غرب از نظامی و لیلی و مجنون از طریق این ترجمه صورت گرفت	-	-	-	X	-	-	-	-	-	-	۱۸۲۶	شعری از اصل فارسی	-	-	ترجمه	جیمز آنکینسون	۳
پهلوگیری از نسخه قدیمی کتابخانه هندوستان	-	-	-	-	X	-	-	-	-	-	۱۸۴۴	مجنون الاسرار	-	-	ترجمه	ناتانیل پلاند	۴
پهلوپندی اثر از تذهیب	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	۱۸۴۵	گلستان پاریس	-	-	ترجمه	لویزا استورات کاسیلو	۵
-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	۱۸۷۳	شرح زندگی و نوشته‌های شاعر ایرانی نظامی	-	X	ترجمه	ساموئل راینسون	۶
-	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۸۸۱	اسکندر نامه	X	-	ترجمه	ولنبر فورس کلارک	۷
-	-	-	X	-	-	-	-	-	-	-	۱۸۸۹	خسرو و شیرین	-	-	ترجمه	رابرت گریفث الکساندر روگز	۸
ترجمه ضعیف	-	X	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۹۲۴	هفت پیکر	-	-	ترجمه	سی. ای. ویلسون	۹
-	-	-	-	X	-	-	-	-	-	-	۱۹۲۴	لیلی و مجنون	-	X	ترجمه	ولیاام بشیر پیکارد	۱۰
معرفی مینیاتور ایرانی به غرب	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۹۲۶	-	-	-	تمحیح	آرنولد توماس واکر	۱۱

تأثیرپذیری اروپا از اندیشه‌های نظامی

انگلیس																
ردیف	نام محقق - مترجم	نوع کار	ترجمه منظوم	ترجمه مشور	عنوان اثر ترجمه شده	تاریخ نشر	ترجمه برگزیده اثر	کامل اثر ترجمه	مقاله	خصسه	معرفی نظامی	مخزن الاسرار	مخزون لیبی و شیبرین	هفت پیگر	اسکندر نامه	توضیح
۱۲-	اف. آر. مارتین	تحقیق	-	-	-	۱۹۲۷	-	-	-	-	-	-	-	-	-	گزارش درباره یک نسخه مصور
۱۳-	لورنس بیسون	رساله	-	-	مفهوم‌های نظامی	۱۹۲۸	X	-	-	X	-	-	-	-	-	تفسیر داستان‌های خصسه
۱۴-	غلامحسین داراب	-	-	-	زندگی و زمانه نظامی	۱۹۳۲	-	-	-	-	X	-	-	-	-	نوع کار شخصی شد
۱۵-	"	ترجمه	-	X	گنجینه‌های عراق	۱۹۴۵	-	X	-	-	X	-	-	-	-	-
۱۶-	اندرو جیمز فانگو	رساله	-	X	مقاله‌ای درباره اسکندر در امپراتور کلاسیک فارسی ...	۱۹۵۵	-	-	-	-	-	-	-	-	X	السنه اسکندر در اثر فردوسی - لغتی - جلی
۱۷-	گلپکه	ترجمه	-	X	داستان بابی و مخزون	۱۹۶۶	X	-	-	-	-	X	-	-	-	توضیح به وسیله ۱۲ مینیاتور کوچک
۱۸-	"	ترجمه	-	-	داستان هفت شاهزاده عالم	۱۹۷۶	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-
۱۹-	جولی اسکات میثی	ترجمه	-	-	هفت پیگر	۱۹۹۵	-	X	-	-	-	-	-	X	-	انتشارات آکسفورد
۲۰-	ویلیام جونز	اقیاس	-	-	هفت خصسه	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	شاهت با داستان مجید سپاه
۲۱-	اسحق دیسر آیلی	اقیاس	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	عنوان و تاریخ دریافت شد
۲۲-	غلامحسین خاں منشی	ترجمه	-	X	خسرو و شیبرین	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	مدارکی منتهی بر انتشار اثر موجود نمی باشد
۲۳-	رابینسون	تحقیق	-	-	چاپ سنگی نظامی ۱۸۴۸ و دیگر کتاب‌های سنگی لاجاری	-	-	-	X	-	-	-	-	-	-	-
۲۴-	ویلیام مورس	اقیاس	-	-	مردی که دیگر نخبید	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	تاریخ اثر یافت شد
۲۵-	غلامحسین داراب	ترجمه	-	X	خسرو و شیبرین	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	تاریخ نشر یافت شد

آلمان

ردیف	نام محقق - مترجم	نوع کار	ترجمه منظوم	ترجمه منظوم	عنوان اثر ترجمه شده	تاریخ نشر	ترجمه برگزیده اثر	ترجمه کامل اثر	مقاله	خمسه	معرفی نظامی	مخزن الاسرار	لیلی و مجنون	خسرو و شیرین	هفت پیکر	اسکندر نامه	توضیح
۱-	هاجر یوزگستال	آقتباس	-	-	شیرین	۱۸۰۹	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	نمایشنامه در ۲ جلد
۲-	فریدریش روکرت	ترجمه	-	-	منتخب اسکندر نامه نظامی	۱۸۲۴	X	-	-	-	-	-	-	-	-	X	نوجه کسر به سایر بخش های خمس
۳-	آ. اشپورنگر	ترجمه	-	-	خرده اسکندری	۱۸۴۸	X	-	-	-	-	-	-	-	-	X	با همراهی آقا محمد شویزی
۴-	ویلهلم باخر	کتاب	-	-	زندگی و آثار نظامی	۱۸۷۱	-	-	-	X	-	-	-	-	-	-	فصلین تحقیق علمی درباره نظامی
۵-	ویلهلم باخر	ترجمه	-	-	زندگی و آثار نظامی بخش دوم اسکندر نامه	۱۸۷۳	-	-	-	X	-	-	-	-	-	X	-
۶-	هورمان آته	ترجمه	-	-	عزیمت اسکندر سوی چشمه آب حیات در سرزمین طالبان	۱۸۷۱	-	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-
۷-	فریدریش روکرت	تحقیق	-	-	معماری نوران دخت در قالی نادین	۱۸۹۰	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	شیر نمایشنامه ۴ پرده مبتنی آن نوشت
۸-	فرانتس گوستاو تسنیر	تحقیق	-	-	تصاویر لیلی و مجنون در طرح های رضا عباسی	۱۹۲۱	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	طرح های رضا عباسی
۹-	هلموت ریتر - یان ریپکا	ترجمه	-	-	هفت پیکر نظامی	۱۹۲۴	-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	استناد به صحیح ترین نسخه
۱۰-	ویلیام بشیر بیکاره	ترجمه	X	-	لیلی و مجنون	۱۹۲۴	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-	-
۱۱-	هلموت ریتر	تحقیق	-	-	تحلیل بی نظیری از زبان تشبیه در شعر نظامی	۱۹۲۷	-	-	-	X	-	-	-	-	-	-	تأثیر گذاری اثر بر آنه عزلی شهبان
۱۲-	هریوت ویلهلم دویدا	ترجمه	-	-	داستان فرهاد و شیرین	۱۹۲۳	-	-	-	-	-	-	X	-	-	-	-

تأثیرپذیری اروپا از اندیشه‌های نظامی

آلمان																	
توضیح	اسکندر نامه	هفت پیکر	خسرو و شیرین	لیلی و مخزون	مخزن الاسرار	معرفی نظامی	خندسه	مقاله	ترجمه کامل اثر	ترجمه برگزیده اثر	تاریخ نشر	عنوان اثر ترجمه شده	ترجمه منشور	ترجمه منظوم	نوع کار	نام محقق - مترجم	شماره
در لایپزیک به چاپ رسید	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۹۳۴	یک جلسه قرآن و رسالتی ایرانی به نقل از اسکندرنامه	-	-	تحقیق	گنورک یا کوب	۱۳
۱- شرح و التبرار ۲- بهره‌گیری مستورها از نسخه خطی	-	-	-	X	-	-	-	-	-	-	۱۹۶۲	لیلی و مخزون	X	-	ترجمه	گلپیک	۱۴
عنوان اثر یافت نشد	-	X	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۹۶۴	-	-	تحقیق	گوستاوف گرونیام	۱۵	
همراه با مقدمه و توضیحات لازم	-	X	-	-	-	-	-	-	-	X	۱۹۶۷	بهارام گور و کنیزک	-	-	ترجمه	"	۱۶
در شوروی به چاپ رسید	-	-	-	-	X	-	-	-	-	X	۱۹۷۴	ترجمه منظوم ۱۳۵ بیت مخزن الاسرار	-	-	ترجمه	"	۱۷
-	-	-	-	-	-	-	-	X	-	-	۱۹۷۶	توسیف نظامی از خودش در قصیده شاه شاهان	-	X	ترجمه	"	۱۸
-	-	-	X	-	-	-	-	-	-	-	۱۹۸۰	خسرو و شیرین	-	-	تحقیق	یوهان کریستف یورگل	۱۹
-	-	X	-	-	-	-	-	X	-	-	۱۹۸۰	مؤخره بر فضیلت‌گر نظامی	X	X	ترجمه	وزیر زوندرمان	۲۰
-	X	-	-	-	-	-	-	X	-	-	۱۹۸۶	چال بین افلاکین و ارسطو...	-	-	تحقیق	زانته ووشری	۲۱
نخستین کتاب چاپ در معرفی مخزن الاسرار	-	-	-	-	X	-	-	-	-	-	۲۰۰۵	جست و جوی در مخزن الاسرار نظامی	-	-	ترجمه	زانته ووشری	۲۲
تاریخ نشر یافت نشد	-	X	-	-	-	-	-	-	-	-	-	دست‌های هفت گانه شاهزاده خام	-	-	ترجمه	گلپیک	۲۳

منابع

- آذر، امیر اسماعیل. (۱۳۸۷). ادبیات ایران در ادبیات جهان. تهران سخن.
- اته، هرمان. (۱۳۳۷). تاریخ ادبیات فارسی. تهران بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- افشار، ایرج. (۱۳۴۹). راهنمای تحقیقات ایرانی. بیجا مرکز بررسی و معرفی فرهنگ ایران.
- (۱۳۷۲). نامواره دکتر محمود افشار. تهران بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.
- امیری، کیومرث. (۱۳۷۶). زبان و ادبیات فارسی در جهان انگلیس. تهران دبیرخانه شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی در خارج از کشور.
- بدوی، عبدالرحمن. (۱۳۷۷). دایره المعارف مستشرقان. چاپ اول. تهران روزنه
- بری، مایکل. (۱۳۸۵). هفت پیکر نظامی. ترجمه جلال علوی نیا. تهران نشر نی.
- بورگل، کریستف. (۱۳۶۲). «خسرو و شیرین نظامی». ایران نامه. شماره ۳. صص ۴۷۷-۴۷۳.
- بینا. (۱۳۳۸). «پری، داستانی از خمسه نظامی که به موسیقی سنفونیک و رقص درآمده است». مجله موسیقی. سال سوم شماره ۳۲. اردیبهشت ۱۳۳۸. صص ۱۲-۱.
- بی نا. (۱۳۶۸) «کتابهای ایران شناسی». آینده. سال پانزدهم شماره ۱ و ۲. فروردین و اردیبهشت. صص ۱۶۱-۱۴۳
- پارسی نژاد، ایرج. (۱۳۸۳). از نیکلسون تا بارکس «نگاهی بر ترجمه‌های انگلیسی از ادبیات کلاسیک فارسی». سخن عشق شماره ۲۱. صص ۶-۲.
- جمالزاده، سیدمحمدعلی. (۱۳۴۴) «لیلی و مجنون. نظامی گنجوی». راهنمای کتاب. شماره ۵۴. کتاب‌های خارجی لیلی و مجنون. صص ۴۳-۴۵.
- چلکوفسکی، پیتر. (۱۳۷۰). «آیا اپرای توران دوت پوچینی براساس کوشک سرخ هفت پیکر نظامی است». ایران شناسی. شماره ۲۱. صص ۷۲۲-۷۱۴.
- چکیده‌های ایران شناسی. (۱۳۸۰). جلد ۲۱-۲۰. تهران مرکز نشر دانشگاهی و انجمن ایران شناسی فرانسه در ایران.
- (۱۳۸۲). چکیده‌های ایران شناسی. جلد ۲۱. تهران مرکز نشر دانشگاهی و انجمن ایران شناسی فرانسه در ایران.
- (۱۳۸۵). چکیده‌های ایران شناسی. جلد ۲۶. تهران انتشارات طهوری و انجمن ایران شناسی فرانسه در ایران.
- حدیدی، جواد. (۱۳۷۳). از سعدی تا آراگون. تهران مرکز نشر دانشگاهی.
- حمیدیان، سعید. (۱۳۷۸). گنجینه گنج‌های. تهران قطره

- رابینسون، ب. و. (۱۳۸۸). «چاپ‌های سنگی نظامی ۱۸۴۸ و دیگر کتاب‌های سنگی قاجاری». ترجمه سید محمد حسین مرعشی. پیام بهارستان. دوره دوم شماره ۴، تابستان ۱۳۸۸. صص ۱۰۶۹-۱۰۷۴
- رادفر، ابوالقاسم (۱۳۷۱). «کتابشناسی نظامی گنجوی». تهران مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی (پژوهشگاه).
- راعی، شاهرخ. (۱۳۸۳). «فریدریش روکرت و ادبیات مشرق زمین» نامه پارسی. شماره سوم سال نهم صص ۱۴۲-۱۳۳
- ریشار، فرانسیس. (۱۳۸۴). «نسخ خطی فارسی در کتابخانه ملی پاریس» کتاب ماه کلیات. شماره ۹۶. صص ۷۶-۹۵
- ساجدی، طهمورث. (۱۳۸۶). «شرح حال و آثار ژوزف فن‌هامرپورگشتال». نامه فرهنگستان. شماره ۳۳. بهار ۱۳۸۶. صص ۱۴۹-۱۵۷.
- شفا، شجاع‌الدین. (۱۳۳۲). ایران در ادبیات جهان. تهران کتاب‌فروشی ابن سینا.
- شهابی، علی‌اکبر. (۱۳۳۷). نظامی‌شاعر داستان سرا. تهران. ابن سینا چاپ کیهان.
- صفاری، کوکب. (۱۳۵۷). افسانه و داستان‌های ایرانی در ادبیات انگلیسی. تهران انتشارات دانشگاه تهران.
- طاهری، ابوالقاسم (۱۳۵۲). سیر فرهنگ ایران در بریتانیا. تهران انجمن آثار ملی.
- طیب، محمدتقی. (۱۳۷۲). «چند نکته درباره برگردان انگلیسی لیلی و مجنون» در مجموع مقالات کنگره بین‌المللی نهمین دوره تولد نظامی گنجوی به کوشش منصور ثروت. جلد اول. تبریز انتشارات دانشگاه. صص ۴۳۹-۴۵۹.
- عدل، مصطفی. (۱۳۸۷). خسرو و شیرین. چاپ اول نشر تاریخ ایران.
- گروه مؤلفان به سرپرستی پرویز مشکین‌نژاد. (۱۳۸۸). فرهنگ خاورشناسان. ج ۴. تهران پژوهشگاه علوم انسانی.
- مایر، فریتس. (۱۳۶۴). «کتاب‌های ایران شناسی هلموت ریتز». ترجمه مهاجر قمی، س. آینه. سال یازدهم تیر و مرداد ۱۳۶۴ شماره ۴ و ۵. صص ۳۱۸-۳۲۹
- مبارز، ع. قلی‌زاده، م. آ. سلطانف. م (۱۳۶۰). زندگی و اندیشه نظامی. اقتباس و برگردان ح. صدیق تهران توس.
- م صدیق، ح. (۱۳۷۸). مقالات ایران شناسی. ج ۱ و ۲. چاپ اول بی‌جا تازه‌ها.
- نفیسی، سعید. (۱۳۳۸). دیوان قصاید و غزلیات نظامی گنجوی. تهران فروغی.

-هانری دو فوشه کور، شارل (۱۳۷۰). «روایات معراج در آثار نظامی». ترجمه احمد سمیعی (گیلانی). نشر دانش. شماره ۶۳. فروردین و اردیبهشت ۱۳۷۰. صص ۱۶۵-۱۷۱
-یوحنا جان دی. (۱۳۸۶). گستره شعر پارسی در انگلستان و آمریکا. ترجمه احمد تمیم داری. تهران روزنه.

-Charmoy (F.B.). (1829). Expedition d'Alexandre le Grand contre les Russes extrait de l'Alexandreide ou Iskender- Name de Nizamy. Saint petersbourg. In-8°
-Gelpke, Rudolf.(1976). The Story of the Seven Princesses. Oxford Cassirer.
-Houtsma, M.th.(1921).Choix de Vers la Khamsa de Nizami. Leyden.
-Mango. Andrew James.(1955). Studies on the Legend of Iskandar in Classical Literature of Islamic Persia, with special reference to the work of Firdawsi, Nizami and Jami. (thes is for The Ph.D. Degree Submitted to the University of London, Faculty of Arts). Type script./FF/60/0261.

جهت اطلاع بیشتر از آثار نظامی در اروپا منابع زیر پیشنهاد می شود

- Atkinson, James (1836).Laili Majnun,a poem From The Original Persian of Nizami . London.
Barry, Michael. (2000). « Le Pavillon des Sept Princesses» Paris -Gallimard, p.871.
- Burgel. Johann Christoph.(1974). Nizami uber sprache und dich tung. Ein Abschnitt aus der “schatzammer der Gehermnisse”. Eingeleitet, ubertragen und erlautert, in islam wissenschaftlich Abhand lungen. Wiesbaden, pp.9-28.
- Bland, Nathaniel. (1844). Makhzan ul Asrar. The Treasury of Secrets. Being the first of the Five poems. Or khamsah of sheikh Nizami of Ganjah. London Printed for the society for the publication of oriental texts, p.118.
-Binyon, Robert Laurence. (1928). The Poems of Nizami. London.
- Gelpke, Rudolf.(1966). The story of layla and Majnun. (English Version in Collaboration with E. Mattin and G.Hill). London Bruno Cassirer, p.221.
-Hermann Ethe, carl. (1871). “Alexanders zug zum lebensquelle im land der finstern-

- is". Sitzungsberichte, Munchen, pp.373-405.
- Jones, William. (1807). Tales and Fables by Nizami". London. PP.381-432.
- Kappler, clair. (1994). «la quete du sens comme processus alchimique Transmutation par la connaissance dans les Haft peykar de Nizami.»
- Journal of Turkish studies, 18,pp.137-147, Harvard Univ. Press, Festschrift Anne-marie schimmel, Eva Maria Subtelny, ed.
- (1998). «Alexander le Grand en Literature Persane Cassique est- il devenu un mythe?» luqman 14,2. PP.17-31.
- Masse, Henri.(1970). Le Roman des Chosroes. Et Chirin. Paris Maisonneuve et las rose(Persian Heritago Series no.2.).
- Meisami, Julie. Scott.(1995) .Haft paykar. Oxford University Press.
- purgstall, Hammer. (1809).Schirin Ein.... Gedicht nach Morgenlandischen quellen. Leipzig.
- Ritter, Hellmut. (1927). Uber die Bildersprache Nizamis. Berlin und Leipzig.
- Robinson, Samuel .(1873). Memoir of the Life and Writings of the Persian poet Nizami, Translated from the German of or. Wilhelm Bacher. London.
- Rukert, Friedrich. (1824). " Aus Nizamis Iskandarname". Nurnberg Joh. Leonh, Schrag, 1823, pp.415-496.
- Rypka, Jan. (1934) . «Les Sept Princesses de Nizami.» Leipzig, pp.99-125.
- Sprenger, Aloys And Aga Muhammad Shooshteree khirad- namahe Iskandary .(Bibi. Indica, No.12) Calcutta.
- Wilber force Clarke, Henry. (1881). Sikandar name E Bara, or the book of Alexander the Great. Lonon Allen.
- Wilson, charles Edward. (1924). Nizami (of Ganga). Haft Paikar.(the Seven Beauties). London.
- Wursch, Renate (2005). Eine Untersuchung zu Makhzan ul-asrar. Wiesbaden, Reichert Veriage 2005. p.419.